

Komilova Dildora Shavkatovna (Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti o'qituvchisi)
ASARLARDA TILNING ODDIY VA BADIY IFODALANISHIDA POETIK
SAN'ATLARNING O'RNI

Annotatsiya. Maqolada badiiy asar tilining o'ziga xosligi va uning ijodiy jarayondagi ahamiyati yoritilgan. Badiiy til oddiy muloqot vositasidan farqli ravishda poetik obraz, milliy ruhiyat va estetik qadriyatlarni ifodalash qudratiga ega ekani ta'kidlanadi. Muhammad Yusuf, Latofat Bo'riyeva, Abdulla Avloniy, Iroda Umarova kabi o'zbek adiblari hamda A. Pope, T. Hood, S. Heaney, A.L. Tennyson, C. Rossetti, S. Armitage, D. Walcott, T. Harrison singari ingliz adabiyoti vakillarining asarlaridan olingan misollar asosida tilning tashxis va tashbeh san'atlari orqali obrazlashuvi tahlil qilingan. Tadqiqotda tilning jonlantirish, o'xshatish, metafora kabi poetik vositalar yordamida badiiy darajaga ko'tarilishi, shuningdek, nutq odobi, so'zning mazmuniy qatlamlari va sukutning badiiy talqinlari ko'rsatib berilgan. Xulosa o'rnida, tilning badiiy obrazga aylanishi ijodkor mahorati bilan uzviy bog'liq bo'lib, u milliy va umuminsoniy qadriyatlarni ifoda etuvchi asosiy estetik omil sifatida namoyon bo'lishi qayd etilgan.

Kalit so'zlar: badiiy til, badiiy obraz, poetik vositalar, tashxis, tashbeh, metafora, nutq odobi, sukut talqini, milliy ruhiyat, estetik qadriyatlar, o'zbek adabiyoti, ingliz adabiyoti.

РОЛЬ ПОЭТИЧЕСКИХ ИСКУССТВ В ПРОСТОМ И ХУДОЖЕСТВЕННОМ
ВЫРАЖЕНИИ ЯЗЫКА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

Аннотация. В статье рассматривается специфика художественного языка и его значение в процессе литературного творчества. Подчеркивается, что художественный язык, в отличие от обыденной речи, обладает способностью выражать поэтический образ, национальный дух и эстетические ценности. На примере произведений узбекских авторов (Мухаммад Юсуф, Латофат Буриева, Абдулла Авлоний, Ирода Умарова) и представителей английской литературы (А. Поп, Т. Ход, С. Хини, А. Л. Теннисон, К. Россетти, С. Армидж, Д. Уолкотт, Т. Харрисон) показано функционирование художественных средств, таких как персонификация, сравнение и метафора. В исследовании выявлено, что посредством данных поэтических приёмов язык поднимается на художественный уровень, где особое внимание уделяется вопросам речевого этикета, смысловым слоям слова и художественным интерпретациям молчания. В заключении отмечается, что превращение языка в художественный образ напрямую связано с мастерством автора и выступает важнейшим эстетическим фактором, отражающим национальные и общечеловеческие ценности.

Ключевые слова: художественный язык, художественный образ, поэтические средства, персонификация, сравнение, метафора, речевой этикет, интерпретация молчания, национальный дух, эстетические ценности, узбекская литература, английская литература.

THE ROLE OF POETIC ARTS IN THE SIMPLE AND ARTISTIC EXPRESSION OF
LANGUAGE IN WORKS

Annotation. The article examines the specific features of literary language and its role in the process of artistic creation. It is emphasized that, unlike everyday speech, literary language has the capacity to embody poetic imagery, national spirit, and aesthetic values. Drawing on the works of Uzbek writers (Muhammad Yusuf, Latofat Buriyeva, Abdulla Avloni, Iroda Umarova) and representatives of English literature (A. Pope, T. Hood, S. Heaney, A. L. Tennyson, C. Rossetti, S. Armitage, D. Walcott, T. Harrison), the study highlights the use of artistic devices such as personification, simile, and metaphor. The analysis shows that through these poetic means, language is elevated to an artistic level, where particular attention is given to speech etiquette, semantic depth, and the literary interpretation of silence. In conclusion, the transformation of language into an artistic image is shown to be closely linked with the writer's mastery and is regarded as a key aesthetic factor that reflects both national and universal values.

Keywords: Literary language, artistic image, poetic devices, personification, simile, metaphor, speech etiquette, interpretation of silence, national spirit, aesthetic values, Uzbek literature, English literature

Kirish. Adabiyot insoniyat tafakkuri, ruhiyati va estetik dunyoqarashini ifodalovchi eng qadimiy va beqiyos san'at turlaridan biridir. Har bir badiiy asarning ildizida til yotadi. Chunki til nafaqat voqelikni tasvirlash vositasi, balki ijodkor qalbi va ongida qayta yaratilgan badiiy olamni ifodalash qudratiga ham egadir. Shu boisdan badiiy asar tili oddiy muloqot vositasidan farqli o'laroq, poetik obrazlar, xalqona ruhiyat, milliy qadriyatlar hamda estetik tafakkurni mujassamlashtiradi.

Badiiy til orqali millatning tarixi, urf-odatlar, psixologiyasi, madaniyati va ruhiy kechinmalari badiiy obrazlarda ifoda topadi. Ijodkorning mahorati esa ana shu jarayonda alohida ahamiyat kasb etadi. Tashxis, tashbeh, metafora kabi poetik vositalar badiiy tilni sayqallab, unga obrazlilik, ta'sirchanlik va estetik qiymat bag'ishlaydi. Mazkur maqolada o'zbek va ingliz adabiyotidan namunalar tahlil qilinib, ularda tilning badiiy obraz sifatida talqin etilishi ko'rsatib beriladi. Shuningdek, nutq odobi, sukutning badiiy ma'nosi, so'zning mazmuniy qatlamlari va ularning milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarini ifodalashdagi o'rni yoritiladi.

Ushbu maqolada tadqiqot masalalarini yoritishda taqqoslash, tahlil va qiyosiy poetik metodlarga asoslanildi. Avvalo, badiiy tilning nazariy jihatlari, uning oddiy muloqot tilidan farqli o'ziga xos xususiyatlari ilmiy manbalar asosida o'rganildi. Keyinchalik o'zbek va ingliz adabiyotiga oid poetik namunalardan misollar tanlanib, ular lingvopoetik tahlil qilindi.

Tahlil jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Deskriptiv metod – badiiy til vositalarini (tashxis, tashbeh, metafora va boshqalar) tavsiflashda qo'llanildi.

2. Qiyosiy metod – o'zbek va ingliz adabiyoti namunalarida tilning obrazlashuvi o'rtasidagi umumiylik va farqlarni aniqlashda ishlatildi.

3. Semantik-tahliliy metod – poetik misralarda ishlatilgan so'z va birikmalarning mazmuniy qatlamlari ochib berildi.

4. Kontekstual yondashuv – misralar muallif ijodi, davr ruhiyati va milliy qadriyatlar bilan bog'liq holda izohlandi.

Metodologik asos sifatida tilshunoslik va adabiyotshunoslikka oid nazariy manbalar, shuningdek, milliy va jahon adabiyotidagi poetik tahlil tajribalari qo'llanildi. Shu tariqa, maqolada tilning badiiy obraz sifatidagi talqinini ilmiy asosda izohlash, ijodkor mahoratining estetik ifodasini aniqlash imkoniyati yaratildi.

Asosiy qism: Badiiy asar – juda murakkab qurilma. Uning yaratilishida yuzlab turli-tuman, ba'zan bir-biriga qarama-qarshi omillar o'zaro birlashadi. U o'zida muallifning til bilish va undan foydalanish mahoratini aks ettiradi. Shuning uchun kashfiyot darajasidagi yetuk badiiy asarlar uning tili orqali qabul qilinadi. Asar tili esa nafaqat yaratilgan davri, balki unda aks ettirilgan davr tilini uzoq masofadan turib ham namoyon etadi. Chunki har bir davrning o'z tili bor. Poetik xosliklarga ega badiiy til adabiy til hamda xalq tili imkoniyatlariga tayanadi. U ijodkor mahorati asosida sayqallangan, jilolantirilgan bo'ladi. Obrazlilik, tasviriylik, emotsionallik, tipiklashtirilganlik, xalqchillik, lakonizmga xos siqqlik va aforizmga xos mazmundorlik uning asosiy xususiyatlari hisoblanadi. Xususan, milliy shoir va yozuvchilar tomonidan yaratilgan badiiy asarlar tilida millat ruhiyatining nozik qirralari, psixik jarayonlar, ular tufayli yuzaga kelgan xatti-harakatlarning badiiy tasvirini ochishga xizmat qiluvchi milliy so'zlar – etnoglossalar muhim o'rin tutadi.

Rus olimi G.Vinokur badiiy til deganda, badiiy asarlarni yozishda ishlatiladigan til tushuniladi deb aytgan. Badiiy til esa badiiy muloqotning yo'lga qo'yilishiga xizmat qiladi. Unda har doim ham go'zal tashbehlar, badiiy ko'chim (istiora yoki metaforalar), tashxis-u tajnislar, ramzlar ishlatilgan, bezakdorlik, bo'yoqdorlik va jimjimadorlik bo'lavermasligi mumkin. Negaki, bu vositalarsiz ham ijodkor o'z fikrini o'quvchilarga ta'sirchan yetkazishi mumkin. Bunday tajriba til ta'rifi va til odobi aks ettirilgan asarlarda yanada ko'proq kuzatiladi. Masalan, Muhammad Yusuf ham tilga kelganini aytaverish, surishtirmay rost-yolg'onni gapiraverish, ayniqsa, o'tirib qolgan qizlarni "qariqiz" atab g'iybat qilish eng katta gunoh ekanligini bildirib, bu haqda o'ziga xos oddiy uslubda, bo'yoq-bezaklarsiz gapirib, nutq odobiga chorlaydi:

Tilga kelganini aytaveramiz,

Surishtirmay rostdir-yolg'ondir, biroq

Menimcha, dunyoda eng katta gunoh –

Qariqiz haqida g'iybat to'qimoq.

Shu shoirning "Ko'hna quduq" dostonidan olingan quyidagi parchada to'yda ichib olib, tilini tiyolmaydiganlar, ba'zi to'y "raisleri"ning vaysaqiligi tanqid qilingan:

Qadahlar jaranglar, qahqaha yangrar,

(Tilni tiyolmaslik bunday payt yomon).

Kecha raisining esa jag'i tinmaydi,

Hamd-u sano aytib to'ymaydi.

“Ona tilim jon-u dilim” deya she’r yozgan Latofat Bo’riyeva ham yuqoridagi kabi tilni ta’rif va tavsif aylaydigan satrlarni oddiy so’zlar orqali tizgan. U o’zbek tili haqida shunday deydi:

O’zbeginning iftixori,
Til millatning nomus-ori.

Ko’rinadiki, bu o’rinda oddiy haqiqat bilan bog’liq informatsiya kundalik muloqotda ishlatiluvchi tilda bayon etilgan. U xuddi kundalik muloqot paytida o’zga odam (shoir) yetkazayotgan informatsiyani o’quvchi tushuncha shaklida qabul qilishi, ammo shu jarayonda qabul qiluvchi ijodkorning his-tuyg’ularini ham informatsiya shaklida o’z tasavvuriga singdirishi ayonlashadi. Birinchi she’r misralarini o’qiyotganda o’quvchi ko’z o’ngida bee’tibor, vaysaqi, g’iybatchi kimsalar, ikkinchisida esa sergap, jag’i tinmas to’y raisi qiyofasi jonlanadi.

Latofat Bo’riyeva she’ridan keltirilgan bayt ham tilning xalq va millat hayotidagi o’rnini baholovchi hayotiy tezisdan iborat.

Umumlashtirib aytganda, keltirilgan har uchala she’riy misollarda til unsurlari vositasida yaratilgan badiiy reallik mavjud. Badiiy reallik esa voqelikning oddiygina aksi emas, balki uning ijodkor qalbida, ong-u shuurida qayta yaratilgan aksi – til badiiy obrazidir. Bu obrazda esa ijod onlarida shoir qalbida kechgan his-tuyg’ular, o’y-fikrlar, poetik mushohada aks etadi. Misol keltirilgan she’riy misralarda ishlatilgan so’zlar tilimizda oddiy muloqotda qo’llanadigan odatiy so’zlar bo’lib, badiiy so’z darajasiga o’sib chiqmagan.

Ijodkorlar o’z tasavvurida yaratgan “til” obrazi badiiy so’z vositasida moddiylashadi. Uning moddiylashishida esa har xil poetik tasvir vositalari xizmat qiladi. Til tasviri va talqini, uni badiiy obraz darajasida aks ettirishda quyidagi til vositalari ishlatilganiga guvoh bo’lish mumkin:

1. *Jonlantirish (tashxis) san’ati*. Abdulla Avloniyning quyidagi misralarida tilga jonli mavjudot sifatida murojaat qilingan. Shu asosda ona til ota-bobolardan meros aziz, qadrdon, ruh iltifoti, rahmon tuhfası, tug’diq, ulfat, jonu jahon, ilm-u adab o’rgatuvchi chin adib va muallim, millat ruhi va shonu shavkatini ko’taruvchi kuch, muqaddas karamli sulton sifatida madh etilgan:

Ey ona til, aziz qadrdonim,
Iltifoti ruhim, Rahmonim.
Tug’dig’im kundan aylading ulfat,
O’lguncha ayilma, ey jonim.
Menga ilm-u adab san o’rgatding,
Chin adib, muallim, shonim.
Millatning ruhini ko’targuchisan,
Ey muqaddas karamli sultonim.

Alexander Pope o’zining "An Essay on Criticism" asarida nutq odobi va mulohazakorlik haqida yozadi:

"Words are like leaves; and where they most abound,
Much fruit of sense beneath is rarely found.
False eloquence, like the prismatic glass,
Its gaudy colours spreads on every place.

Ushbu satrlarda shoir metaforadan mohirlik bilan foydalanadi. U so’zlarni barglarga o’xshatadi.

Ya’ni shoir barglar ko’p bo’lgani bilan ularning ostida har doim ham meva bo’lavermasligini, xuddi ko’p so’z so’zlangani bilan hammasi ham mazmunli bo’la olmasligini o’xshatib bera olgan.

Hood Thomas "Poems of Thomas Hood"da sukut, jim turish holatini jonlantirib: "Silence at the proper season is wisdom, and better than any speech", "Silence often speaks louder than words" degan satrlarni keltiradi. Bu bilan u "O’z vaqtida sukut saqlash – donolik va har qanday nutqdan yaxshiroqdir", "Sukut ko’pincha so’zlardan balandroq gapiradi" deb ko’rsatadi.

Tongue that ripens with words,
With each uttered sound you are shaped,
You form histories and pasts,
You taste of memories, faint and fast.

Ushbu misralarda so’z bilan pishgan til, har bir aytilgan tovush bilan uning shakllanishi, so’ngra tarix va o’tmishni o’zida shakllantirishi, keyin barchasi xotirada qolishi haqida fikr yuritilmoqda. Bunda tilga xuddi tirik insonga murojaat qilgandek, "you", ya’ni "siz" ikkinchi shaxs kishilik olmoshi orqali fikr bildirilmoqda.

2. *O'xshatish (tashbeh) san'ati*. Yusuf Xos Hojib tilni arslonga o'xshatgan:

Til arslon turur, qafasda yotur,

Agar qafasdan chiqsa, bashingni yeyur.

Til madhiga bag'ishlangan yana bir she'r Iroda Umarovaning "Ona tilim" she'ridir. Unda ona til yurak qatidan mehr bo'lib sochilgan jarangga qiyoslangan. Ijodkor o'zbek tilini o'zbeklarday do'ppi kiygan zotga o'xshatgan:

Ona tilim – do'ppi kiygan So'z,

Doim yangi yo'lcha-atlasi.

Bir satriga tashlasangiz ko'z,

Tovlanadi ming-ming qirrasi.

Shoira bunday betakror o'xshatishlar qatorida yana "Ona tilim – asalchoy ta'mli, bulbultalqin, muhabbatsheva" kabi sifatlashli birikmalarni taqdim etgan.

Alfred Lord Tennysonning she'riy asarlarida qayd qilinganidek:

Speech is silver, silence is golden.

Better to listen and ponder,

Than speak words which hearts may sunder.

Tarjimasi:

So'z – kumush, sukut – oltindir.

Yuraklarni yorib yuboradigan so'zlarni gapirishdan ko'ra,

Eshitish va mulohaza qilish yaxshiroqdirepistolyar janrning voqealar zanjiri o'zaro uzviy bog'lanmaslik xususiyatidan kelib chiqib, asliyatga mos mazmunning uzviyligini ta'minlash tarjimondan tarixiy, etnografik, mafkuraviy, ma- daniy bilimlarni o'z ichiga olgan keng qamrovli bilimga ega bo'lishni va ba'zan o'z ijodiga ijodiy tadqi- qotchilik bilan yondashishni talab etadi.

Rossetti Kristina "Goblin Market and Other Poems" ("Goblin bozori va boshqa she'rlar")da sukutni fasllarga hamda oltin o'qituvchiga o'xshatgan. Uni oltin epiteti bilan sifatlagan:

To be silent, as the seasons,

Is to listen and to learn.

Silence is a golden teacher,

Through it, peace and wisdom burn .

Tarjimasi:

Tinglash va o'rganish uchun,

Sukut saqlash kerak fasllar kabi.

Unda tinchlik va donolik yolqillanadi,

Chunki sukut – oltin o'qituvchi kabi.

S.Armitage tilni kostyumga o'xshatgan:

Say what you mean, but dress it well,

Language is a suit; we choose the fit .

Tarjimasi:

Nimani nazarda tutayotgan bo'lsang, ayt, lekin chiroyli qilib ayt,

Til – bu kostyum, biz uning mosini tanlaymiz.

Xulosa. Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, badiiy til oddiy muloqot vositasi emas, balki xalq ruhiyati, milliy qadriyatlar va estetik tafakkurni mujassamlashtiruvchi san'atkorona hodisadir. Til orqali ijodkor voqelikni qayta yaratadi, uni poetik obraz darajasiga ko'taradi. O'zbek va ingliz adabiyotidan keltirilgan misollar shuni tasdiqlaydiki, tashxis, tashbeh, metafora kabi poetik vositalar tilni ta'sirchan va mazmundor qiladi. Demak, badiiy til – millat ruhi va umuminsoniy qadriyatlarni ifoda etuvchi, ijodkor mahoratini namoyon etuvchi asosiy estetik vositadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- (1). Pope A. An Essay on Criticism. – Oxford: Oxford World's Classics, 1990. – Satir II.
- (2). Hood T. Poems of Thomas Hood / Ed. by Alfred Ainger. – London: Macmillan and Co., 1897. – 92 p.
- (3). Heaney S. Electric Light. – London: Faber & Faber, 2001. – 128 p.
- (4). Heaney S. Seeing Things. – London: Faber & Faber, 1991. – 128 p.
- (5). Tennyson A. L. The Poetical Works of Alfred Lord Tennyson. – London: Macmillan, 1898. – 110

- (6). Rossetti C. Goblin Market and Other Poems. – London: Macmillan, 1862. – 82 p.
- (7). Armitage S. Paper Aeroplanes. – London: Faber & Faber, 1991. – 128 p.
- (8). Walcott D. The Arkansas Testament. – New York: Farrar, Straus and Giroux, 1992. – 160 p.
- (9). Harrison T. Collected Poems. – London: Penguin Books, 1995. – 400 p.
- (10). Yusuf M. Ko'hna quduq: Doston. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1997. – 112 b.
- (11). Bo'riyeva L. Ona tilim jon-u dilim: She'rlar to'plami. – Toshkent: Yozuvchi, 2005. – 96 b.
- (12). Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: Ma'naviyat, 1992. – 160 b.
- (13). Umarova I. Ona tilim: She'rlar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010. – 88 b.

Xodjayeva Dilnoza Kamilovna (Toshkent davlat transport universiteti mustaqil tadqiqotchisi)
NUTQIY JANR AKS ETISHIDA INTRALINGVISTIK VA EKSTRALINGVISTIK
HODISALAR

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada nutqiy janrlarni shakllantiruvchi intralingvistik (til tizimiga oid) va ekstralingvistik (ijtimoiy-madaniy va kommunikativ vaziyatga oid) hodisalar o'rganiladi. Tilshunoslikda nutqiy janrlar nutqiy faoliyatning muayyan turi sifatida qaralib, unda tilning grammatik, leksik va uslubiy vositalari (intralingvistik omillar) bilan bir qatorda ijtimoiy muhit, milliy madaniyat, muloqot sharoiti va maqsad (ekstralingvistik omillar) ham muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotda turli nutqiy janrlarning shakllanishi, ularning kommunikativ mazmuni va madaniyatlararo xususiyatlari tahlil qilinib, intralingvistik va ekstralingvistik omillarning o'zaro ta'siri ilmiy nuqtai nazardan yoritilgan.*

***Kalit so'zlar:** nutqiy janr, intralingvistik hodisa, ekstralingvistik hodisa, muloqot, til tizimi, madaniy kontekst, kommunikativ vaziyat.*

Ходжаева Дилноза Камиловна (Ташкентского государственного университета транспорта)
ИНТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ЯВЛЕНИЯ В
ОТРАЖЕНИИ РЕЧЕВОГО ЖАНРА

***Аннотация.** В данной статье рассматриваются роль и взаимодействие интралингвистических (связанных с языковой системой) и экстралингвистических (связанных с социокультурным и коммуникативным контекстом) факторов в реализации речевых жанров. В лингвистике речевые жанры понимаются как особая форма речевой деятельности, в которой грамматические, лексические и стилистические средства (интралингвистические аспекты) взаимодействуют с социальной средой, национальной культурой, коммуникативной ситуацией и прагматическими целями (экстралингвистические аспекты). В исследовании анализируется формирование различных речевых жанров, их коммуникативное содержание и межкультурные особенности, акцентируется внимание на взаимосвязи интралингвистических и экстралингвистических явлений.*

***Ключевые слова:** речевой жанр, интралингвистические факторы, экстралингвистические факторы, коммуникация, языковая система, культурный контекст, коммуникативная ситуация.*

Khodjaeva Dilnoza Kamilovna (Researcher at Tashkent State Transport University)
INTRALINGUISTIC AND EXTRALINGUISTIC PHENOMENA IN THE REFLECTION
OF SPEECH GENRE

***Annotation.** This article examines the role of intralinguistic (language system-related) and extralinguistic (socio-cultural and communicative context-related) factors in the realization of speech genres. In linguistic studies, speech genres are considered a specific form of speech activity, where grammatical, lexical, and stylistic means (intralinguistic aspects) interact with social environment, national culture, communicative situation, and pragmatic purposes (extralinguistic aspects). The research analyzes how various speech genres are shaped, their communicative meaning, and intercultural features, highlighting the interplay between intralinguistic and extralinguistic phenomena.*

***Keywords:** speech genre, intralinguistic factors, extralinguistic factors, communication, language system, cultural context, communicative situation.*

Kirish. Tilshunoslikda nutqiy janrlar insoniy muloqotning asosiy shakllaridan biri sifatida alohida o'rganiladi. Nutqiy janr – bu ma'lum ijtimoiy va kommunikativ vaziyatlarda shakllangan, muayyan maqsad va vazifaga xizmat qiluvchi nutqiy birliklar majmuasidir. Har qanday nutqiy janrning shakllanishida ikki turdagi omillar bevosita ta'sir ko'rsatadi: intralingvistik va ekstralingvistik hodisalar.